

סימן ח'

בכור שנטרף ושימוש בטעמא דקרא (יא ע"ב)**א. דין בכור שנטרף תוך ל' יום**

הגמרא (יא ע"ב) מביאה מימרא בשם רבי אלעזר: "ואמר עולא אמר רבי אלעזר: בכור שנטרף בתוך ל' יום – אין פודין אותו". ומקור הלימוד מפורש אף הוא: "מתוך שנאמר: 'פְּדֵה תִּפְדֶּה' (במדבר יח, טו), יכול אפילו נטרף בתוך ל' יום? ת"ל: 'אֶךְ' – חלק". רש"י (ד"ה "אין פודין אותו"), מסביר שכוונת הגמרא היא דווקא לבכור שנהרג¹ ולא לבכור שמת מעצמו. שהרי ידוע שבכור שמת מעצמו תוך ל' יום אין צריך לפדותו², שנאמר "וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה" (במדבר שם, טז) – ודוקא אם נהרג היה ה"א שצריך לפדותו: שמא נאמר שאילו לא נהרג היה חי ל' יום, ונמצא שהוא בן קיימא וחייב בפדיון – לכך מלמד הפסוק שפטור.

ב. קושיית תוס' בלימוד טעמא דקרא

תוספות (ד"ה "בכור שנטרף") מסיקים, שלשיטת רש"י, אם היינו יודעים בבירור שהיה חי ל' יום³ היה צריך לפדותו אע"פ שנהרג תוך ל' יום, שהרי אינו נפל, וז"ל: "משמע קצת דאם קים לן בגויה דכלו לו חדשיו וחי – היה חייב לפדותו".

על מסקנה זו מקשים התוספות: הרי בבכורות (מט ע"א) איתא, שהפודה בנו בתוך ל' יום, ולפני היום הל' נתעכלו המעות – אין בנו פדוי. והלא לפי שיטת רש"י, מאחר שכאן מוכח שבאמת לא היה נפל – מדוע אין פדיונו תופס? לכן מסקנת התוספות היא בזה"ל: "אלא ודאי גזירת הכתוב היא מ"וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה" דאפילו קים לן שכלו חדשיו – צריך ל' יום".

וביאור הדברים: לשיטת רש"י, הפסוק בא לחדש דין נקודתי בספק נפל, שאם נהרג בתוך ל' יום – פטור מפדיון, ואין חוששים לבן-קיימא. לשיטת תוספות, הפסוק מחדש דין כללי בענייני פדיון; אין פדיון לפני ל' יום.

חיזוק למסקנתם מביאים התוספות מדין אחר: קיי"ל דחשש נפל בבהמה – שמונה

¹ מסיבה חיצונית, כגון: נטרף ע"י חיה או נהרג בידי אדם וכו'.

² כל הנהרג בתוך ל' יום מוגדר כ"נפל". וכן הדין באשה שילדה מבעלה בן ומת תוך ל' יום שצריכה חליצה אם מת בעלה. ועיין ביבמות דף לו ע"א וברש"י ד"ה "מספקא לן". וכן פוסק הרמב"ם בפ"א מהל' ייבום וחליצה ה"ה.

³ לדוגמא: אם אליהו הנביא היה מגלה לנו שאינו נפל.

ימים, כדמוכח מהפסוק: "ימים השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה" (ויקרא כב, כז) מתוך כך לומדים, שאסור לשחוט בהמה לאכילה עד שהגיעה לגיל שמונה ימים (שבת קלו ע"א, לשיטת רבנן)⁴. ומובא בר"ה (ו ע"ב), שבכור בעל מום, שאין אנו יודעים אם ימות בתוך שנה או לא – מונים לו שנה רק מן היום השמיני ללידתו. כלומר: אע"פ שכבר עברה שנה, ומוכח שאינו נפל, עדיין צריך שמונה ימים, בדומה לשיטת תוספות בפדיון בכור⁵.

אלא, שיש לשאול על שיטת תוספות: כל הסיבה שבגללה צריך לחכות ל' יום בבכור הוא שמא יהיה נפל, וא"כ, לאחר ל' יום, כאשר התברר שאינו נפל, מדוע מחייבים אדם שכבר הביא פדיון בתוך ל' יום ונתעכלו מעותיו, להביא שוב? וביתר ביאור: הרי כל סיבת האיסור להביא בתוך ל' היא מספק נפל, אך עתה ידוע לכו"ע שאינו נפל, ומדוע לא יפטר האדם באותו פדיון בתוך ל' יום?⁶

ג. יסוד בלימוד טעמא דקרא

ונראה לומר יסוד בלימוד "טעמא דקרא": אע"פ שידוע לנו הטעם של גזירת הכתוב – אי אפשר לחרוג מן הדין שכתוב בתורה. לכן, אע"פ שטעם איסור הפדיון תוך ל' הוא מחמת ספק נפל, גם אם ברור לנו שאינו נפל – עדיין אסור לפדותו תוך ל'.

וראיה ליסוד זה, אפשר להביא משאלת הגמרא בזבחים (צה ע"ב):

קיי"ל, שכלי חרס שבושל בו קרבן – צריך לשברו, ואילו כלי נחושת צריך הגעלה (זבחים פ"א מ"ה; רמב"ם פ"ח מהל' מעשה הקרבנות ה"א). והטעם לכך מבואר בפירש"י (זבחים צה ע"ב, ד"ה "בלוע"), שמאחר שבשר שנותר מקורבן לאחר סוף זמן האכילה⁷ – נאסר משום נותר, גם הטעם שנבלע בכלים שבהם בושל הקרבן נאסר משום נותר. מאחר שכך, צריכים הכלים הכשרה.

בגמרא שם מובאת שאלת רמי בר חמא: "בעי רמי בר חמא: תלאו באויר תנור, מהו [האם צריך הכשרה]? – מצד אחד: יש כאן בישול. מצד שני: אין כאן בליעה.

אך קשה: מאחר שכל הצורך בהכשרה נובע מן העובדה שהכלי בולע איסור, ופה מוכח שלא בלע, מהי ההו"א שיצטרך הכשרה?

⁴ ונפסק להלכה ברמב"ם פ"ב מהל' שאר אבות הטומאה ה"ו, פ"ד מהל' מאכלות אסורות ה"ד.
⁵ כמו שמובא לעיל, אע"ג שעברו ל' יום והתברר שאכן צריך בפדיון – אם נתן את הפדיון לפני סוף ל' ונתעכלו מעותיו, לא נחשב בכך לפדיון, "דאפי' קים לן שכלו חדשיו – צריך ל' יום".
⁶ וכן צריך לשאול על בהמה: כל עניין ספירת שמונה הימים היא מספק נפל, ומדוע שנספור לה שנה מסוף שמונה ימים, הרי כבר מוכח שאינה נפל! ?
⁷ וכידוע, יש חילוקים בזמן האכילה בין קדשים קלים לקודשי קדשים, פסח וכו'.

אלא, לפי היסוד שהבאנו, אתי שפיר: אמנם הטעם לא שייך במקרה הזה, אך בכל זאת אין אנו חורגים מדין התורה.⁸

ד. דוגמאות

מצינו במקומות נוספים, שאי אפשר להשתמש בטעמו של דין כלשהו.

דוגמא לדבר: גזירות דרבנן. איתא בגמרא (ביצה ה ע"ב): "כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו" – כלומר: כל גזירה שנעשתה ע"י בית-דין אחד מטעם מסוים, אפילו שנתבטל כבר הטעם – אי אפשר להתירה אלא ע"י בית דין אחר. מקור הדין מובא אף הוא בגמרא (שם ע"א):

מכדי, כתיב "היו נכנים לשלשתי ימים אל תגשו אל אשה" (שמות יט, טו) – "לך אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֶהְלֵיכֶם" (דברים ה, כו) למה לי? שמע מינה: כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. וכי תימא: למצות עונה הוא דאתא⁹ – תא שמע: "בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלוּ בְּהָר" (שמות יט, יג). [שהרי] מכדי כתיב: "גַּם הַצֵּאן וְהַפֶּקֶד אֶל יָרְעוּ אֶל מוֹל הָהָר הַהוּא" (שם לד, ג), "בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל" למה לי? שמע מינה: דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו.¹⁰

בגמרא ביבמות (סב ע"א) מובאת מחלוקת לעניין גדר קיום מצוות פריה ורביה:

איתמר: היו לו בנים ומתו, רב הונא אמר: קיים פריה ורביה, רבי יוחנן אמר: לא קיים. רב הונא אמר קיים: משום דרב אסי. דאמר רב אסי: אין בן דוד בא – עד שיכלו כל נשמות שבגוף¹¹, שנאמר: "כִּי רוּחַ מִלְּפָנֵי יַעֲטוּף" (ישעיה נז, טז). ורבי יוחנן אמר לא קיים פריה ורביה: "לְשֶׁבֶת יִצְרָח" (ישעיה מה, יח) בעינן, והא ליכא.

אך קשה: ע"פ הכלל שאמרנו לעיל, שאין להתחשב בטעם החיוב בתורה, מדוע דנים ר' יוחנן ור"ל לגבי הטעם ועל פיו פוסקים את דינם?

ה. טעמא דקרא כדי לפרש פסוק

ונראה, שצריך לומר גדר נוסף ב"טעמא דקרא": אמנם, גם כאשר טעם הגזירה מובן –

⁸ ועל פי זה כל הבעיא בגמרא נובעת מהגדרת התורה לכלי שצריך הכשרה, כמו שממשיכה הגמרא ומסבירה: "אבישול ובילוע הוא דקפיד רחמנא, או דילמא אבישול [בלבד] בלא בילוע?".

⁹ ולא סתם לעניין היתר קירבה אל אשה.

¹⁰ ועי"ש בהמשך דיון הגמרא ואכמ"ל.

¹¹ ומבאר רש"י שם בד"ה "משום דרב אסי": "והאי כיון דנטלו על ידו מנשמות שבאותו אוצר ששמו גוף הרי קיים מצות פריה ורביה".

אין להשתמש בו בכדי להגביל את הגזירה. אך במידה ויש ספק מהו הפירוש בציווי התורה¹² – אפשר להשתמש בטעם כדי לפרש את הפסוקים.

ונראה להביא דוגמא לגדר זה, ממקרה אחר המובא בגמרא (יבמות פז ע"ב):

אשה שנולדו לה ילדים מבעלה הראשון ונתאלמנה. ולאחר מכן, התחתנה עם אחר ומתו ילדיה מן הראשון. הגמרא מסתפקת האם צריכה חליצה מאחי בעלה הראשון. ופושטת הגמרא: "דְרָכָיָה דְרָכֵי נְעָם" (משלי ג, יז). ומבאר רש"י (ד"ה "דרכיה"): "אם תאמר תחלוץ – מתגנה על בעלה". ומוסיף רש"י ומסביר, שלמסקנת הגמרא אותם ילדים שמתו, אכן נכללו בכוונת התורה, ולכן אינה צריכה חליצה¹³. וצריך ביאור: מדוע נקט רש"י שלמסקנת הגמרא זו הייתה כוונת התורה? הרי בפשטות ניתן היה לומר שמן הדין הייתה האשה צריכה חליצה, אך הכלל של "דרכיה דרכי נועם" הוא זה שהכריע! אך לפי דברינו¹⁴ נוכל לומר שאי אפשר לפסוק נגד גזה"כ מכח "דרכיה דרכי נועם", אבל כלל זה יכול לשמש כמו טעם לפרש את הפסוקים במקרה שיש ספק מה כוונת הפסוק. וכן כאן: מאחר שהסתפקנו האם אותם ילדים מן הבעל הראשון מועילים לפוטרה מן החליצה – נשתמש בטעם של "דרכיה דרכי נועם" וע"פ זה נגלה שהם אכן נכללו בכוונתה המקורית של התורה, ודברי רש"י אתו שפיר.

ו. מחלוקת ר"ש ור"י אם דרשינן טעמא דקרא

ידועה המחלוקת בין רבי שמעון ורבי יהודה האם דרשינן טעמא דקרא (ב"מ קטו ע"א):

תנו רבנן: אלמנה, בין שהיא ענייה בין שהיא עשירה – אין ממשכנין אותה, דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר: עשירה – ממשכנין אותה, ענייה – אין ממשכנין אותה, שאתה חייב להחזיר לה ואתה משיאה שם רע בשכנותיה.

ומכאן משמע להדיא, שר"ש דורש טעמא דקרא. שהרי התורה התירה לקחת משכון מעני, ובלבד שיחזיר לו אותו בזמנו¹⁵. א"כ, סיבת איסור התורה לחבול בגד אלמנה הוא בגלל שבשביל לעשות זאת, צריך בעל החוב להיכנס ולצאת אצלה ביום ובלילה, ובלשון הגמרא: "משיאה שם רע בשכנותיה". אך לשיטת ר"ש, הדורש טעמא דקרא,

¹² כגון אצלנו: האם אדם שהיו לו ילדים ומתו קיים מצות פריה ורביה?

¹³ וז"ל שם: "הילכך על כרחך 'בן אין לו' – בשעת מיתה קאמר".

¹⁴ וכך מפרש הגאון רבי אלחנן וסרמן בקובץ הערות על מסכת יבמות סי' ו אות א. ועיין בתוספות יבמות ב ע"א, ד"ה "ואחות אשתו", וכן כתבו אחרונים נוספים.

¹⁵ כסות לילה בלילה וכסות יום ביום, כדאמרינן בב"מ קיד ע"ב: "עד בא השמש תשיבנו לו" – זו כסות יום שניתנה לחבול בלילה, 'השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש' – זו כסות לילה שניתנה לחבול ביום".

באלמנה עשירה – שלא שייך הטעם – אכן אפשר לחבול.

אך קשה: בכל המקורות שהובאו לעיל לגבי פסוקים שונים וטעמיהם, לא נזכרת דעתו של ר"ש, וצריך עיון, מדוע לשיטתו נצרכו הפסוקים להתיר את העלייה להר-סיני או להתיר את ישראל לנשותיהם, הרי טעם האיסור היה ידוע, ולשיטתו אותם פסוקים מיותרים?!

אך נראה שיש כאן גדר שלישי: באמת, לכו"ע, כאשר פירוש הפסוק ידוע ולא כתוב טעם – אי אפשר להגביל את הדין ע"פ טעמא דקרא, וכאשר פירוש הפסוק מסופק – ניתן להשתמש בטעמא דקרא ע"מ לפרש את הפסוק. אך ר"ש ורבנן נחלקו במקרה ביניים: מקרה שבו הטעם כתוב במקום אחד (משכון עני) אך לא כתוב במקום אחר (אלמנה) – האם בכה"ג אפשר להשתמש בטעם המפורש בכדי לדון על מקום אחר או לא.